

Skript

HISTORISCH TIJDSCHRIFT

Artikel: Dialoog tussen heden en verleden: Kritische geschiedenis en mythische geschiedschrijving

Auteur: Puck Limburg

Verschenen in *Skript Historisch Tijdschrift*, jaargang 42.4, 42-47.

© 2020 Stichting Skript Historisch Tijdschrift, Amsterdam

p-ISSN: 0165-7518

e-ISSN: 3051-2506

Skript Historisch Tijdschrift is een onafhankelijk wetenschappelijk blad dat viermaal per jaar verschijnt. De redactie, bestaande uit studenten en pas afgestudeerden, wil bijdragen aan actuele historische debatten, en biedt getalenteerde studenten de kans om hun werk aan een breder publiek te presenteren.

DIALOOG TUSSEN HEDEN EN VERLEDEN: KRITISCHE GESCHIEDENIS EN MYTHISCHE GESCHIEDSCHRIJVING

Puck Limburg

Wat maakt geschiedenis anders dan fictie? Geschiedenis en fictie lijken in een aantal aspecten op elkaar: beiden zijn verhalend, met een ongrijpbaar onderwerp en hebben baat bij een goede beheersing van de schrijfkunst. Toch is er een fundamenteel verschil: geschiedenis tracht zich op de waarheid te berusten. Geschiedenis gaat over wat er echt gebeurd is. Fictie, daarentegen, heeft hoogstens een dubieuze connectie met de realiteit. Geschiedenis ontleent haar autoriteit als wetenschap aan haar band met de werkelijkheid. Het is dan ook niet verrassend dat toen de gelijkenis tussen geschiedenis en literatuur werd benadrukt in Hayden White's *Metahistory* (1973) veel historici onrustig werden.¹ Wat blijft er over van geschiedenis als ze het gezag over de waarheid verliest?

Het is juist deze ambiguïteit ten opzichte van het fictieve die de geschiedenis kracht geeft en eindeloos boeiend maakt. Mythes kunnen immers in samenlevingen een soortgelijke functie als geschiedenis vervullen: een verklaring en legitimatie van het bestaande nu geven, ongeacht of die in de realiteit gegrond zijn. De kracht van de geschiedweten-

schap ligt niet alleen in het ontmaskeren van dat soort mythes, maar in het kunnen re-evalueren van het heden op basis van een kritische studie naar het verleden. Historisch onderzoek zou daarom idealiter niet alleen opvattingen over heden en verleden ontcrachten of verklaren, maar ook bepeinzen en bekritisieren. Een combinatie van nieuwe cultuurhistorische methoden en cultuurkritische theorie kan bijdragen aan een dergelijke reflectieve geschiedschrijving. Hierbij spelen de verhouding tussen 'geschiedenis en mythe' en 'heden en verleden' een belangrijke rol. De discontinuïteit tussen concepten en begrippen uit het heden en verleden kan worden gebruikt als een mogelijkheid tot re-evaluatie van het heden.

Oorsprongsmythes zijn wellicht het beste voorbeeld van de verklarende en legitimerende functie van mythes in samenlevingen. Ze verklaren het bestaan van een samenleving en geven die zo betekenis; de samenleving bestaat met een reden en een doel en is niet een willekeurig verschijnsel.² De legitimerende functie van de oorsprongsmythe houdt de manier waarop een samenleving functioneert in stand. Een concreet voorbeeld hiervan is 'The myth of the Founding Fathers' in de Verenigde Staten, waarbij het verhaal van

de stichting van de V.S. en de idealen waarop deze gebaseerd zou zijn, worden verheven tot een bijna sacrale status.³ Mythes naturaliseren culturele concepten en opvattingen: ze laten ze vanzelfsprekend en legitiem lijken. Deze beschrijving van mythen komt men voor het eerst tegen in Roland Barthes' *Mythologies* (1957). Hierin zet hij uiteen hoe mythes, opgevat als semiotische systemen van betekenis, werken om in de samenleving bepaalde ideologisch beladen noties en concepten te legitimeren door deze als natuurlijk te presenteren.⁴

Hoewel Barthes voornamelijk schrijft over de rol van mythes in zijn eigen hedendaagse context, speelt geschiedenis wel een belangrijke rol bij zijn concept van mythen: '[M]yth deprives the object of which it speaks of all History.'⁵ Mythe verandert het historische in het natuurlijke en door het historische van zijn historiciteit (en dus mate van veranderlijkheid) te ontdoen, wordt er een soort

dialogoog met de geschiedenis kan aangaan. Men kan de werkelijke historische noties in de mythe gaan onderzoeken; hoe zat het echt? Anderzijds kan men proberen te begrijpen hoe de mythe tot stand heeft kunnen komen en waarom: hoe is dit narratief ontstaan en wat legitimeert het?⁸ In beide gevallen wordt een relatie tussen heden en verleden benadrukt. De reflectie beslaat immers juist die verhouding tussen heden en verleden, tussen hetgeen wat gebeurd zou zijn en de implicaties daarvan of daarover voor hetgeen dat nu is. Het is de wisselwerking tussen verleden en heden die de reflectie belangrijk maakt. Waar houdt mythe op en begint geschiedenis?

Heden en verleden zijn inherent met elkaar verbonden. Het heden komt constant voort uit het verleden en met elke minuut die in het heden verstrijkt komt er een in het verleden bij. 'History always constitutes the relation between a present and its past' schreef John Berger

" HET ONTMOEDIGEN VAN REFLECTIE OVER DE AARD VAN DE MYTHE IS TEGELIJKERTIJD DEEL VAN DIENS ESSENTIE."

vanzelfsprekendheid van het concept in kwestie gecreëerd.⁶ Mythen, door het ontbreken van historiciteit, lijken daarom vanzelfsprekende noties met een inherente betekenis die niet te betwijfelen is. Barthes spreekt daarom ook van 'inflexion': het ontmoedigen van reflectie over de aard van de mythe is tegelijkertijd deel van diens essentie.⁷

Dit idee, het aansporen tot reflectie in verband met geschiedenis, is interessant. Het veronderstelt immers dat historicistisch denken altijd een mate van reflectie behelst. Barthes ziet dan ook twee manieren waarop zijn concept mythe een

in *Ways of Seeing* (1972).⁹ Geschiedenis geeft inzicht in de relatie tussen heden en verleden, in de zin dat de manier waarop geschiedenis tot stand komt een hoop zegt over de manier waarop het heden zichzelf en de werkelijkheid begrijpt en ervaart. Berger spreekt over 'learnt assumptions' met betrekking tot kunst. Zo moet kunst mooi zijn en van genialiteit blijken. Deze aangeleerde maar niet in de 'world as it is' gefundeerde aannames bepalen de mate waarin men een kunstwerk kan zien en begrijpen. Dergelijke cultureel bepaalde aannames spelen volgens Berger ook een rol in de manier waarop men het verleden

begrijpt en betekenis geeft aan het heden. Men kijkt altijd vanuit het eigen referentiekader. Deze hedendaagse aannames verduisteren en vervormen de blik op het verleden; 'they mystify rather than clarify.'¹⁰

Het verleden informeert het zelfbegrip van het heden in de vorm van mythe of geschiedenis. Tegelijkertijd bepaalt het heden echter het begrip van het verleden door de eigen aannames over de wereld. Qua betekenis zijn de twee afhankelijk van elkaar en het is daarom belangrijk dat hun onderlinge dialoog zoveel mogelijk kritisch benaderd wordt. Hoe leven ideeën uit het verleden voort in het heden en in hoeverre kijkt het heden door de eigen bril naar het verleden? Barthes en Berger behandelen in zekere zin elk een andere zijde van dit probleem. Barthes mythes beslaan de mate waarin een vervormd verleden praktijken in het heden legitimeert, terwijl Berger meer de nadruk legt op de rol van het heden met betrekking tot het begrip van het verleden.

Deze ideeën van Barthes en Berger kunnen in verband gebracht worden met het concept 'culturele narratieven' in de nieuwe cultuurgeschiedenis.¹¹ Een cultureel narratief is een concept of opvatting waar een samenleving een bepaalde mate van zelfbegrip aan ontleent. Deze geeft inzicht in de manier waarop historische actoren hun eigen wereld begrepen.¹² De nadruk ligt hierbij op de functie en veranderlijkheid van taal, metafoor en symbolen in een cultuur. Dit idee van de nieuwe cultuurgeschiedenis moet niet verward worden met het doel dat de ideeën- en mentaliteitsgeschiedenis zichzelf stelt. Hoewel deze twee stromingen uit elkaar voortkomen en sterk gerelateerd zijn, hebben ze toch verschillende fundamentele aannames. Waar nieuwe cultuurgeschiedenis zich bezig houdt met het begrip van de manier waarop een cultuur betekenis creëert aan de hand van culturele representaties, meent de ideeën- en mentaliteitsgeschiedenis de achterliggen-

de ideeënwereld ook daadwerkelijk te kunnen begrijpen.¹³ Van belang is in ieder geval de notie dat een wereld met andere regels, (denk)structuren, begrippen en concepten ook anders werkt.

Een werk dat concreet de gevolgen van een discrepantie in denkstructuren tussen twee tijdskaders benoemt, is Edmund P. Thompson's 'The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century' (1971). In dit werk verklaart Thompson de 18^e-eeuwse Engelse voedselrellen aan de hand van het verval van de 'moral economy' in het kader van de opkomst van het kapitalisme. Thompson stelt tegelijkertijd dat ditzelfde kapitalisme een nieuw wereldbeeld met zich meebracht waarbinnen moderne historici de voedselrellen slechts in kapitalistische noties van 'economic reductionism' konden interpreteren.¹⁴ Thompson beschrijft niet alleen hoe historische verandering in denkstructuur historische fenomenen kan verklaren, maar ook hoe die denkstructuren op hun beurt weer invloed hebben gehad op hoe er in het heden naar het verleden wordt gekeken. Hij werpt op deze manier mooi licht op de complexe maar belangrijke wisselwerking tussen heden en verleden.

Een dergelijk bewustzijn van de wisselwerking tussen heden en verleden is ook te vinden bij gendergeschiedenis. In 'Gender: A Useful Category' (1986) beschrijft Joan Wallach Scott gender als een constructivistisch, historisch veranderlijk concept en primaire betekenisgever van machtsverhoudingen.¹⁵ De historiciteit van gender maakt dat de mate waarin hedendaagse en historische genderpercepties van elkaar verschillen, ook inzicht kan geven in diens huidige werking. Omdat de constructie van gender verbonden is met machtsverhoudingen, geeft het ook inzicht in de mate waarop macht opereert en zichzelf legitimeert. Hoe worden machtsstructuren en -verhoudingen gelegitimeerd? Wie krijgt agency in een maatschappij en waarom? 'The point of new

historical investigation [met betrekking tot gender] is to disrupt the notion of fixity', en het aanzetten tot kritische historische reflectie, met alle consequenties van dien.¹⁶ Queergeschiedenis destabiliseert op een soortgelijke manier de 'fixity' van hedendaagse concepten. *Queer* omvat alles dat niet (cis)heteronormatief is. Het erkennen van het bestaan van zogenaamde queeridentiteiten in de geschiedenis, als wel de manier waarop deze identiteiten binnen hun eigen tijds kader tot stand kwamen en begrepen werden, destabiliseert hedendaagse opvattingen over de werking van gender en seksualiteit.¹⁷

Het heden is in haar zelfbegrip afhankelijk van het verleden. 'Moderniteit' en 'premoderniteit' zijn geen vaststaande noties maar van elkaar afhankelijke constructies. Als basisaannames over het premoderne veranderen, veranderen ook basisaannames over het moderne.¹⁸ Dit laatste heeft implicaties voor niet alleen de mate waarin heden en verleden begrepen worden, maar ook de geschiedenis zelf. Het nu moet zich dan opnieuw positioneren ten opzichte van het verleden en de toekomst. Het verleden heeft dan, door foutieve aannames van het heden over het verleden te ontcrachten, dezelfde denkstructuren die die foutieve aannames mogelijk maakte, gedestabiliseerd.

Dergelijke destabilisatie kan worden begrepen als een ingrijpende verandering in de ontologische structuur van het heden. Dit geldt overigens niet alleen voor de mate waarin het heden het verleden beperkend interpreteert, maar ook voor de manier waarop het Westen niet-Westerse culturen en geschiedenissen begrijpt. Dipesh Chakrabarty toont in *Provincializing Europe. Postcolonial Thought and Historical Difference* (2009) de limieten van de Westerse geschiedschrijving bij het volledig kunnen representeren van de niet-Westerse geschiedenis en ervaring. 'We need to move away from (...) the ontological assumptions entailed in secular conceptions of the politi-

cal and the social. The first is that the human exists in a frame of a single and secular historical time that envelops other kinds of time (...). Historical time is not integral, [but] is out of joint with itself (...)'.¹⁹ Chakrabarty wijst historici op de epistemologische beperkingen van hun eigen ontologische ervaringswereld. Men ervaart, interpreteert en begrijpt de wereld altijd vanuit een bepaald denkkader. Het probleem hierbij is dat alles wat niet binnen dit denkkader valt niet gezien wordt.

Catherine Hall in 'Thinking reflexively: Opening 'Blind Eyes'' (2017) beschrijft dit onvermogen om bepaalde ervaringen van de werkelijkheid niet te kunnen zien als een letterlijke blindheid. Hoewel een historicus zich wel bewust kan zijn van het feit dat hij/zij altijd 'blind eyes' zal hebben, kunnen deze nooit geforceerd geopend worden. Historici zullen daarom moeten streven om zoveel mogelijk open te staan voor nieuwe invalshoeken en respect hebben voor het feit dat er waarheden zijn die ze niet kunnen bereiken, maar wel trachten te bereiken.²⁰ In *Theses on Theory and History* (2018) pleiten Ethan Kleinberg, Joan Wallach Scott en Gary Wilder daarom voor een meer kritische bestudering van de aard van geschiedtheorie zelf. Het besef dat er meerdere historische realiteiten kunnen bestaan door verschillende ontologische aannames en dat de geschiedenis een dynamisch fenomeen is dat constant zichzelf beïnvloedt en in stand houdt, maken dat 'kritische' geschiedenis van uiterst belang is: '[Critical history] seeks to challenge the very logic of past and present, now and then, here and there, us and them upon which both disciplinary history and the actual social order largely depend.'²¹

Geschiedenis en mythes geven betekenis aan de manier waarop het heden zichzelf begrijpt en legitimeert ten opzichte van het verleden. De kracht van geschiedenis is juist de mogelijkheid tot kritische (zelf)reflectie met betrekking tot de

(onbereikbare) objectieve waarheid, die uiteindelijk in staat is ontologische aannames over de maatschappij en de wereld te destabiliseren of in een geheel nieuw licht te stellen. Van belang hierbij is echter wel een sterke (zelf) kritische en zelfbewuste theoretische basis, om te voorkomen dat de dialoog tussen heden en verleden die geschiedenis is zichzelf gaat bevestigen en op die manier haar kracht en geloofwaardigheid verliest. ■

Puck Limburg heeft de bachelors Geschiedenis en Kunstgeschiedenis (cum laude) afgerond aan de Universiteit van Amsterdam. Momenteel volgt ze de onderzoeksmaster geschiedenis aan dezelfde universiteit. Haar interesses liggen bij Amerikanistiek, geschiedfilosofie en kunst- en cultuurgeschiedenis.

Noten:

1. Natalie Scholz en Peter van Dam, 'Nieuwe cultuurgeschiedenis' Hoorcollege, Geschiedfilosofie op de Universiteit van Amsterdam, Amsterdam, 29 april 2019.
2. Peter Brooks, 'Narratives of the constitutional covenant' in *Daedalus*, the journal of the American academy of arts & sciences (Winter 2012) 43-44.
3. Een extreme uiting hiervan is bijvoorbeeld 'originalism'. Deze rechtsfilosofie stelt de Amerikaanse grondwet te interpreteren zoals die oorspronkelijk bedoeld zou zijn door diens schrijvers. Dit is een voorbeeld van hoe zulke mythes weldegelijk direct effect hebben op de wereld van nu. Heike Paul, 'American independence and the myth of the founding fathers' in *The myth that made America*, (Verlag 2014) 197-199, 209-212.
4. Barthes' theorie is een uitbreiding van de het tekensysteem van de semiotiek. Hierbij bestaat een teken uit zowel een betekenaar (hetgeen dat ergens naar verwijst) en een betekende (hetgeen waarnaar verwezen wordt). Op deze manier is betekenis (in taal maar ook in visuele tekensystemen) mogelijk. Waar Barthes op wijst is dat dit tekensysteem zelf ook weer onderhevig is aan een soort gelijk tekensysteem, waarbij het teken zelf weer een betekenaar wordt die naar een betekende verwijst. Het beroemdste voorbeeld hiervan dat Barthes geeft is wellicht de cover van het tijdschrift *Paris-Match*, waarop een zwarte jongen saluerend in Frans legeruniform is afgebeeld. Hierbij zijn volgens Barthes heel duidelijk twee tekensystemen van kracht. De eerste, die van de taal, is de letterlijke betekenis van hetgeen dat is afgebeeld: een zwarte jongen in Frans uniform saluëert. De afbeelding impliceert echter ook een tweede, ideologisch ingegeven boodschap: het Franse imperium is zo moreel goed dat zelfs haar niet-witte, gekoloniseerde onderdanen haar trouw zijn. Het teken van de zwarte jongen in uniform vormt zelf weer een betekende die verwijst naar de grootsheid van de Franse koloniale macht. De afbeelding naturaliseert op die manier een cultureel ideologisch concept. Dit laatste mechanisme is wat Barthes 'mythe' noemt. Zie Barthes, *Mythologies* (The Noonday Press 1957) 111-115. Vertaald uit het Frans naar het Engels door Annette Lavers. Michiel Leezenberg en Gerard de Vries, *Wetenschapsfilosofie voor de geesteswetenschappen* (Amsterdam 2017) 272.
5. Barthes, 152.
6. *Ibidem*, 128-130, 152.
7. *Ibidem*, 128.
8. *Ibidem*, 137.
9. John Berger, *Ways of seeing* (Penguin Books 1972; 2008) 11.
10. *Ibidem*.
11. Peter Burke, *Wat is cultuurgeschiedenis?* (Utrecht 2004) 174-175. Mythes en culturele narratieven lijken op elkaar maar zijn niet vergelijkbaar. Een cultureel narratief lijkt op een cultureel concept dat de mythe poogt te naturaliseren.
12. *Ibidem*.
13. Scholz en Van Dam. 'Nieuwe cultuurgeschiedenis'.
14. 'Crass economic reductionism' in de zin dat de daden van historische actoren alleen in puur economische termen gevat kunnen worden. Thompson uit zijn ongenoegen met het idee dat er achter de Engelse voedselrellen in de 18^e eeuw geen andere, complexere beweegredenen schuil zouden gaan. Hij stelt het idee dat de voedselrellen een als slechts een 'spasmodic' reactie op voedseltekorten en hongernood gezien moeten worden ter discussie. Zie E.P. Thompson, 'The moral economy of the English crowd in the eighteenth century' *Past and present*, 50:1 (1971) 76-78, 125-126, 129-136.
15. Ideeën over macht en over gender zijn integraal met elkaar verbonden; een verandering in het begrip van wat macht is, levert een verandering in het begrip van wat gender(rollen) kan (kunnen) zijn op en vice versa. Gender is een construerend begrip binnen sociale verhoudingen en relaties, gebaseerd op de vermeende verschillen tussen de geslachten. Het is een begrip dat betekenis geeft aan de sociale rollen die iemand kan of moet hebben binnen een maatschappij, gebaseerd op diens geslacht. Zie Joan W. Scott, 'Gender: a useful category of historical analysis', in *American historical review*, 91 (1986) 1066-1075.
16. *Ibidem*. 1068.
17. Glenn Burger en Steven F. Kruger, 'Introduction: history and a logic of the preposterous' in *Queering the middle ages*, Minneapolis: (Minnesota 2001) 11-12.
18. *Ibidem*. 11-15.
19. Dipesh Chakrabarty, 'Introduction' in *Provincializing Europe. Postcolonial thought and historical difference* (Erwing 2009) 15-16.
20. Catherine Hall, 'Thinking reflexively: Opening 'blind eyes'', *Past and present* 234 (2017) 254-255, 262.
- Natalie Scholz en Peter van Dam, 'Geschiedwetenschap aan het begin van de 21^e eeuw' Hoorcollege, Geschiedfilosofie op de Universiteit van Amsterdam, Amsterdam, 13 mei 2019.
21. Ethan Kleinberg, Joan Wallach Scott en Gary Wilder, *Theses on theory and history*. Mei 2018. <http://theoryrevolt.com/> (geraadpleegd op 23 mei 2019).